

Sosyal Bilimler
EKEVAKADEMİ
dergisi

eISSN:2148-0710 - pISSN:1301-6229

Makalenin geliş tarihi: 10.02.2025
1.Hakem Rapor Tarihi: 17.08.2025
2.Hakem Rapor Tarihi: 14.10.2025
3. Hakem Rapor Tarihi: 05.11.2025
Yayına Kabul Tarihi: 26.11.2025

SOSYAL SERMAYENİN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ

Hüseyin YILMAZ*

Öz

Günümüz ekonomik konjonktüründe sürdürülebilir ekonomik büyümeyi ve toplumsal kalkınmayı sadece fiziki ve beşerî sermaye birikimi ile gerçekleştirmek mümkün değildir. Güven, ağlar ve normlara dayanan sosyal sermaye, “Büyümenin kayıp halkası” ve klasik iktisatın “Görünmez Eli” olarak görülmekte olup hem sürdürülebilir kalkınma hem de toplumsal kalkınmada kilit rol oynamaktadır. Sosyal sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki, günümüz ekonomik ve sosyal dinamiklerini anlamak açısından da büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmanın amacı Türkiye özelinde, sosyal sermayenin ekonomik büyümeye etkisini ampirik olarak ortaya koymaktır. Çalışma, sosyal sermayeye ait olan değişkenlerin 2007 yılından başlaması nedeni ile bu yıldan başlayarak 2024 yılına kadar elde edilen verileri kapsamaktadır. Çalışmada ekonomik büyümenin göstergesi olarak GSYİH ve kişi başına düşen GSYİH kullanılmış olup sosyal sermayenin temel bileşenlerden biri olan güven; tüketici güven endeksi, ekonomik güven endeksi ve reel kesim güven endeksi olmak üzere üç ayrı başlık altında ele alınmıştır. Değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisi incelemek için RALS-EG eşbütünleşme analizi, bu ilişkiyi sayısal olarak ifade etmek için ise FMOLS katsayı tahmincisi kullanılmıştır. Ampirik sonuçlar, sosyal sermayenin hem ekonomik büyüme hem de kişi başı gelir ile birlikte hareket ettiğini ve bu değişkenleri pozitif yönde etkilediğini göstermektedir. Hem GSYİH’nin hem de kişi başı gelirin artmasında tüketici güven endeksinin en önemli değişken olduğu görülmüştür. Sonuç olarak, ekonomik büyümenin yalnızca geleneksel üretim faktörlerine dayalı olmadığı, aynı zamanda kültürel, coğrafi faktörlere ve ekonominin mevcut konjonktürüne bağlı olarak değişkenlik gösterebileceği göz önüne alınmalıdır. Bu doğrultuda, politika yapıcılarının sürdürülebilir büyüme kapsamında sosyal sermayeyi güçlendirmeye yönelik stratejiler oluşturması ve sosyal sermayeyi stratejik bir kaynak olarak görmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal sermaye, Ekonomik büyüme, RALS-EG eşbütünleşme analizi, FMOLS katsayı tahmincisi.

Jel Kodu: O11, C1, B55.

The Impact of Social Capital on Economic Growth

Abstract

It is no longer possible to attain sustainable economic growth and social development in today's economic conjuncture through accumulation of physical and human capital alone. Social capital, grounded in trust, networks, and norms, is well known as the “missing link of growth” and the “invisible hand” of classical economics, driving both sustainable development and social progress. Understanding of the impact of social capital on economic growth is of great importance for academic research and practical input on the analysis of contemporary economy and social dynamics. This paper investigates empirically the relationship between social capital and economic growth in the context of Turkey. It has been observed that the Consumer Confidence Index is the most significant variable in the increase of both GDP and per capita income.. Economic growth has been measured with Gross Domestic Product (GDP) and GDP per capita, and trust — one of the basic components of social capital — has been investigated according to three independent indices; Consumer Confidence Index, Economic Confidence Index, and Real Sector Confidence Index. The RALS-EG cointegration analysis has been applied to analyze the long-run relationship among the variables and the estimated coefficients from the FMOLS estimator to trace out the quantitative relation. The empirical evidence shows that social capital co-evolves with economic growth and per capita income, and also has a positive effect on these variables. According to reports in October 2023, in this regard, the Consumer Confidence Index is the highest coefficient variable for rising GDP and per capita income. Thus, it should be recognized that economic growth does not only depend on traditional

* Dr.Öğretim Üyesi, Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, huseyinyilmaz@siirt.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3734-4718>

factors of production, but can also differ according to cultural and geographical elements and the prevailing economic conjuncture. In this regard, policymakers should develop strategies aimed at strengthening social capital within the framework of sustainable growth and consider social capital as a strategic resource.

Keywords: Social capital, Economic growth, RALS-EG cointegration analysis, FMOLS coefficient estimator.

Gel Code: O11, C1, B55.

1. Giriş

Tarih boyunca tüm toplumların temel hedefi, ekonomik büyümeyi sağlayarak toplumun daha müreffeh bir yaşam sürmesini sağlamaktır. Bu hedefe ulaşmak için uygulanan politikalar, dönemin şartlarına, toplumun yapısına ve ekonomik konjonktüre göre değişiklik gösterebilmektedir. Ekonomi bilimini sistematik şekilde bir araya getiren ve klasik ekonominin kurucusu olan Adam Smith’ten önce (Field, 2008, s. 30), merkantilistler değerli madenlerin önemi üzerinde dururken (Gençoğlu, 2013, s.81) fizyokratlar, tarım üretiminin artırılması gerekliliğini vurgulamıştır (Eren, 2015, s.6). Adam Smith ise ekonomik büyümeyi toprak, emek ve fiziksel sermaye olmak üzere üç ana faktör üzerine temellendirmiştir. Bu durum ekonomik büyümeyi, “Neye sahipsin?” sorusunun cevabı üzerine şekillendirmiştir. 19. yüzyıla kadar devam eden bu görüş, 1929 Ekonomik Buhranı ile sarsılmış ve araştırmacılar, ekonomik büyümede fizikî faktörler dışında farklı değişkenlerin etkisini incelemeye başlamıştır.

Ekonomik büyümenin tek başına fizikî faktörlerle açıklanamayacağını savunan neo-liberal politikalar ve içsel büyüme modelleri, büyümede “insan” faktörünün önemine değinmiştir (Erdoğan & Canbay, 2016, s. 36). Böylece ekonomik büyümede “Neye sahipsin?” sorusunun yanında “Ne biliyorsun?” sorusunun yanıtı da önem kazanmaya başlamıştır (Luthans vd., 2004, s. 46). Özellikle bu dönemde, eğitim ve sağlık gibi konulara ağırlık vererek beşerî sermaye miktarını artırıcı politikalar uygulanmış ve ekonomik büyümenin artırılması amaçlanmıştır. Ancak uygulanan politikalar ekonomik büyümeyi sağlasa da büyümenin sürdürülebilir hâle gelmesini tam anlamıyla gerçekleştirememiştir. Ayrıca, “biz” yerine “ben” kavramının hâkim olması, toplumsal refah yerine bireysel refahın artmasına sebep olmuştur (Smith, 2002, s. 17).

Bireysel refah yerine toplumsal refahın artması ve sürdürülebilir kalkınma için gerekli değişkenleri araştıran bilim insanları, kuramsal altyapısı MÖ 300’lü yıllara kadar uzanan ve 1980’lerden itibaren Bourdieu (1986), Coleman (1987, 1988, 1990), Putnam (1993, 1995) ve Fukuyama’nın (1996) eserleriyle geniş kitlelere yayılan sosyal sermayeyi, “Büyümenin Kayıp Halkası” olarak görmeye başlamışlardır. 20. Yüzyılın sonlarından itibaren Dünya Bankası ve OECD gibi uluslararası kuruluşların çalışmalarıyla sosyal sermaye, büyümenin sürdürülebilir hale gelmesinde ve toplumun farklı kesimlerinin müreffeh bir yaşam sürmesinde başat faktör olarak öne çıkmaya başlamıştır.

Sosyal sermaye bireylerin birbirlerine ve kurumlara duyduğu güven, toplumun paylaştığı ortak normlar ve değerler ile sosyal ağların erişilebilir, işlevsel ve güvenilir olması gibi temel unsurlara dayanmaktadır. Bu durum hem toplumsal refahın (sosyal uyum, dayanışma ve kolektif eylem kapasitesi gibi) hem de sürdürülebilir ekonomik büyümenin (azalan işlem maliyetleri, bilgi paylaşımı, yenilik ve girişimcilik ortamı gibi) sağlanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Böylelikle, ekonomik gelişmeyi anlama ve açıklama çabaları, “Neye sahipsin?” sorusuyla şekillenmiş; bilgi, beceri ve eğitimin önemini vurgulayan “Ne biliyorsun?” sorusu ile devam etmiştir. Toplumsal ve ekonomik süreçlerin önemini anlaşılmasıyla birlikte, sürdürülebilir ekonomik büyümenin dinamiklerini açıklamak için ilişkiler ve bağlantılar ağını merkeze alan “Kimi tanıyorsun?” sorusu ön plana çıkarak sosyal sermaye kavramının önemi anlaşılmaya başlanmıştır.

Sosyal sermaye kavramı, diğer sermaye türlerinden bağımsız olarak düşünülemez. Çünkü sosyal sermaye, hem sebep hem de sonuç açısından diğer sermaye türleriyle ilişki içindedir (Tyman & Stumpf, 2003, s. 15). Yapılan çalışmalar, beşerî sermayenin gelişmesi için fizikî sermayenin; sosyal sermayenin gelişmesi için ise hem fizikî hem de beşerî sermayenin gelişmiş olması gerektiğini öngörmektedir (Franke, 2005, s. 18). Tüm bu olumlu yanlarının yanı sıra sosyal sermayenin ayrımcılık, gruplar arası çatışma, özgürlüğün kısıtlanması, nepotizm ve baskı gibi karanlık bir tarafı da bulunmaktadır (Olives & Kawachi, 2017, s. 4).

Sosyal sermayenin toplumsal refahı ve ekonomik büyümeyi önemli ölçüde artırdığını gösteren çalışmaların yanı sıra, ekonomik büyümeye katkısının kısıtlı olduğunu ve hatta sosyal sermayenin ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediğini öne süren çalışmalar da mevcuttur. Bu çalışmanın amacı, söz konusu tartışmalara katkıda bulunmak ve Türkiye özelinde sosyal sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisini ekonometrik yöntemler kullanarak analiz etmektir. Bu doğrultuda, çalışma üç bölümde temellendirilmektedir. İlk bölümde, sosyal sermayenin tarihsel süreç içerisindeki gelişimine ve özelliklerine yer verilerek ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenmiştir. İkinci bölümde, sosyal sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar, hem Türkiye özelinde hem de diğer ülke ve ülke grupları bazında ele alınarak dönem, değişkenler, model ve bulgular açısından değerlendirilmiştir. Ampirik analizlerin yapıldığı üçüncü bölümde, veri seti ve model ortaya konmuş, ekonometrik analiz bulgularına yer verilmiştir. Araştırma, bulguların analiz edilip yorumlandığı ve önerilerin paylaşıldığı sonuç bölümü ile bitirilmektedir.

1.1. Sosyal Sermaye

“Görünmez El”, “Büyümenin Kayıp Halkası”, “Toplumu Bir Arada Tutan Yapıştırıcı”, “İlişkilerden Doğan Sermaye Türü”, “Sivil Toplumun Çimentosu” ve “Ben Yerine Biz” benzetmeleriyle tanımlayabileceğimiz sosyal sermaye kavramının düşünsel altyapısının Aristoteles’e kadar uzandığı düşünülmektedir. Ancak, gerek dönemin şartları gerekse sosyal sermayenin fizikî ve beşerî sermayenin gölgesinde kalması, kavramın 18. yüzyıla kadar ilgi görmemesine neden olmuştur. 1740 yılında David Hume, *İnsanın Doğası Üzerine Bir İnceleme*’de; 1762 yılında Jean-Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*’nde; 1776 yılında Adam Smith, *Ulusların Zenginliği*’nde; 1835 ve 1840 yıllarında iki cilt olarak yayımlanan *Amerika’da Demokrasi*’de Alexis de Tocqueville; 1867 yılında Karl Marx, *Kapital*’de; 1904 yılında ise Max Weber, *Protestan Etik ve Kapitalizmin Ruhu*’nda sosyal sermayeden dolaylı olarak bahsetmiştir. Farklı disiplinlerde, birbirinden bağımsız gibi görünen bu çalışmalar, sosyal sermaye kavramının düşünsel ve kuramsal altyapısının gelişmesine katkı sağlamıştır.

Eğitimci Lyda Judson Hanifan 1916 yılında, Amerikan Siyaset ve Sosyal Bilimler Akademisi dergisinde, “*Kırsal Toplum Merkezi*” adlı eserinde 2.180 öğrenci ve okul çağındaki 771 çocuk üzerinde iş birliği, güven ve iyi niyeti incelemiş ve sosyal sermaye kavramını günümüzdeki anlamıyla kullanan ilk araştırmacı olmuştur. Hanifan, sermayenin sadece somut değerlerden değil, arkadaşlık, güven, iyi niyet ve dostluk gibi unsurlardan da oluşabileceğini belirtmiştir (Hanifan, 1916, s. 130). Her ne kadar Hanifan’ın sosyal sermaye üzerine yaptığı çalışma ilgi görse de, fizikî sermaye ile 1960’lardan itibaren bilgi toplumunun gelişmesiyle önem kazanan beşerî sermayenin gölgesinde kalan sosyal sermaye üzerine yapılan çalışmalar sınırlı kalmıştır.

Sosyal sermayeye yönelik araştırmacıların ilgisinin artması, öneminin anlaşılması ve uluslararası kuruluşların dikkatini çekmesi, Bourdieu (1986), Coleman (1987, 1988, 1990), Putnam (1993, 1995) ve Fukuyama’nın (1996) çalışmaları sayesinde gerçekleşmiştir. Bourdieu, sosyal sermayeyi “*karşılıklı tanıma veya tanınma konusunda az ya da çok kurumsallaşmış ilişkilere ve süreklilik taşıyan ağların varlığına sahip olan, gerçek veya potansiyel kaynakların toplamı*” olarak tanımlamaktadır (Bourdieu, 1986, s. 243). Coleman’a göre, “*sosyal sermaye tek bir varlık değil, ortak iki özelliğe sahip çeşitli varlıklardan oluşmaktadır. Hepsi sosyal sermayenin bir yönünü oluşturmakta*

ve bu yapının içinde bulunan bireylerin eylemlerini kolaylaştırmaktadır.” (Coleman, 1988, s. 98). Putnam ise, sosyal sermayeyi “karşılıklı yarar için ağlar, normlar, koordinasyon ve iş birliğini kolaylaştıran sosyal özelliklerin tümü” olarak ifade etmektedir (Putnam, 1995, s. 67). Fukuyama ise sosyal sermayeyi “iki ya da daha fazla birey arasında iş birliğini destekleyen, biçimsel olmayan değerler ve normlar kümesi veya somutlaşmış gayriresmî form” olarak tanımlamaktadır (Türk, 2015, s. 133). Öncü yazarların sosyal sermayeye bakış açısı Tablo 1’de (Claridge, 2004, s. 19; Winter, 2000, s. 5) özetlenmiştir.

Tablo 1*Ekollerin Sosyal Sermayeye Bakış Açısı*

Yazar	Tanım	Amaç	Analiz
Bourdieu	Grup mallarına erişim sağlayan kaynaklar	Ekonomik sermayeyi güvenceye almak	• Sınıfsal rekabette bireyler • Unvanlar • Arkadaşlıklar/dernekler • Üyelikler • Vatandaşlık
Coleman	Bireylerin kendilerine maksimum fayda sağlayacak kaynaklar	Beşerî sermayeyi desteklemek ve güvence altına almak	• Aile ve toplum ortamındaki bireyler • Ailenin büyüklüğü • Anne-babanın evdeki tutumları • Annenin çocuğunun eğitimi ile beklentisi • Aile içindeki hareketliliği • Dini kurumlara üyelik
Putnam	Karşılıklı fayda için işbirliğini kolaylaştıran güven, normlar ve ağlar	Etkili demokrasi ve güçlü ekonomi sağlamak	• Ulusal çevredeki bölgeler • Gönüllü organizasyonlara üyelik • Seçimlere katılım • Gazete okuma

Uluslararası kuruluşlardan Dünya Bankası “Social Capital: The Missing Link? (Sosyal Sermaye: Kayıp Halka)” (Grootaert, 1998, s. 1) ve OECD 2001 yılında yayımladığı “The Well-Being of Nations: The Role of Human and Social Capital” (Ulusların Refahı: Beşerî ve Sosyal Sermayenin Rolü) (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü [OECD], 2001, s. 41) adlı raporunda, sosyal sermayenin toplumsal refah açısından önemine değinmiş ve ekonomideki rolünü tartışmasız bir şekilde ortaya koymuştur.

Sosyal sermayeye olan ilginin artması, multidisipliner bir yapıya sahip olan sosyal sermayenin bileşenleri ve sınıflandırılması konusunda çeşitli görüşlerin ortaya atılmasını sağlamıştır. Yapılan bu çalışmaların ortak noktası ele alındığında, toplumu oluşturan bireylerin güven düzeyi, toplumun davranış ve kurallarını belirleyen normlar ile bireyler arasındaki etkileşimi sağlayan ağlar, sosyal sermayenin temel bileşenlerini oluşturmaktadır (Karagül & Dünder, 2006, s. 63). Bu bileşenler, sosyal sermaye kavramının altyapısını oluşturmakla birlikte, sağladığı faydaları da kapsamaktadır (Cohen & Prusak, 2001, s. 27). Putnam, bu temel bileşenleri “mutfak lavabosu dışında her şey” olarak tanımlamıştır (Cook, 2005, s. 8).

Daha önce bahsedildiği üzere, sosyal sermayenin multidisipliner bir yapıya sahip olması; çalışmaların mikro, mezo ve makro ölçekte yapılması, sosyal sermayenin kamu malı, özel mal veya her ikisi olarak değerlendirilmesi ve bireysel, örgütsel ile toplumsal düzeyde incelenmesi, sosyal

sermayenin çeşitlenmesine ve sınıflandırmasının zenginleşmesine katkı sağlamıştır. Kendi kuram ve yöntemleri doğrultusunda araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalar incelendiğinde, sosyal sermayenin sınıflandırılmasını Tablo 2’deki (Yılmaz, 2024, s.73) gibi yapabiliriz.

Tablo 2

Sosyal Sermayenin Sınıflandırılması

Sosyal sermayenin birçok avantajının yanı sıra, “karanlık yüzü” olarak tanımlayabileceğimiz bir yönü de bulunmaktadır. Bu durum, sosyal sermayenin bireylere, örgütlere veya toplumun tamamına olumsuz ya da zararlı sonuçlar doğurabileceğini ifade etmektedir. Şöyle ki, grup içindeki bağların güçlü olması ve dışarıdan gruba girişin zor olması dışlayıcılığa; benzer ağlara sahip kişilerin farklı etnik, dini veya kültürel gruplara karşı direnç göstermesi ya da saldırgan davranışlar sergilemesi gruplar arası çatışmaya; normlara uyulmaması özgürlüğün kısıtlanmasına; kapalı ağlara sahip olunması nepotizme ve yolsuzluğa; bilginin paylaşılmaması inovasyonun engellenmesine; bireylerin sürekli gözetim altında tutulması ve topluluk içinde bunun dışına çıkılmasının engellenmesi ise baskı unsurlarına yol açabilmektedir.

1.1.1. Sosyal Sermaye ve Ekonomi

Diğer tüm sermaye türlerinde olduğu gibi, sosyal sermayenin de ekonomik büyüme üzerindeki etkisi nicel ve nitel araştırma yöntemleriyle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Sosyal sermayenin maddi olmayan, soyut değerlerden oluşmasının yanı sıra çok boyutlu olması, ölçüm yöntemlerinde farklılıklara yol açsa da bu durum, kavramın zenginleşmesine ve ekonomiye etkisinin farklı alanlarda incelenmesine olanak sağlamıştır. Bu etki, bireyleri, örgütleri ve toplumu hem doğrudan hem de dolaylı yollardan etkileyebilmektedir. Bu bağlamda sosyal sermayenin ekonomik büyümeye etkisini aşağıdaki gibi sıralayabiliriz.

Sosyal sermayenin temel bileşenlerinden biri olan güven düzeyinin artması, girişimci sayısının yükselmesine olanak sağlamaktadır. Özellikle finansman sıkıntısı çeken girişimciler, sosyal sermaye sayesinde krediye erişim için harcanan zaman ve maliyetten tasarruf sağlamak ve böylece finansman sorunlarını ortadan kaldırmaktadır (Akın, 2012, s. 61). Girişimci sayısındaki artış ise hem ulusal hem de uluslararası alanda rekabetin güçlenmesine katkı sağlayacaktır (Lin vd., 2006, s. 172). Az gelişmiş

ülkelerde rekabetçi sistemin gelişmemesi, girişimci sayısının yetersiz olmasından kaynaklanmaktadır (Akdoğan, 2002, s. 82). Diğer yandan, güven seviyesinin yüksek olması işlem maliyetlerini düşürmekte, mali piyasaların daha etkin çalışmasına olanak sağlamakta ve bürokratik işlemleri azaltmaktadır (Akın, 2013).

Güven düzeyinin yüksek olmasının ekonomik büyüme üzerinde doğrudan etkilerinin yanı sıra dolaylı etkileri de vardır. Yüksek güven düzeyi, suç oranlarının düşmesine, yolsuzluğun azalmasına ve güvenlik güçleri ile mahkemelerin iş yükünün hafiflemesine katkı sağlayarak, bu alanlara ayrılan kaynakların farklı ve büyümeyi destekleyecek alanlara yönlendirilmesine imkân tanımaktadır. Ayrıca, güven duygusunun yüksek olması, kâr maksimizasyonunun kısa vadeli değil, uzun vadeli olmasını sağlayarak büyümenin sürdürülebilir hale gelmesine katkıda bulunmaktadır (Fukuyama, 2015, s. 167; Şavkar, 2011, s. 61). Sosyal sermaye dinamikleri ile suçun ortaya çıkması veya suçun önlenmesi arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Bu bağlamda, bazı araştırmalar meşru fırsatlara erişimin suçun önlenmesindeki kritik rolünü doğrulamaktadır. Suçu, yeniden suç işlemeyi azaltmak ve suçu terk etmeyi sağlamak için güçlü sosyal sermaye ağları aracılığıyla sağlanan aile desteği, eğitim, istihdam ve barınma desteği gibi meşru fırsatların varlığı gereklidir. Aksi takdirde, meşru fırsatlara erişimin olmaması, bireyleri suç işlemeye veya yasal olmayan yollara tekrar dönmeye teşvik edebilmektedir. Böyle bir durum, sosyal sermayenin zayıflığının suçluluğu artırarak ekonomik ve toplumsal refahı olumsuz etkileyeceği yönündeki tezi güçlendirmektedir (Seyidoğlu, 2024).

Sosyal sermayenin temelini oluşturan “ben” kavramından ziyade “biz” bilinci, toplumsal dayanışmayı ve ortak hedefleri merkeze alarak toplumsal kalkınmanın sağlanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu bilinç, bireylerin sadece kendi çıkarları için değil, toplumun refahı için de hareket etmesini sağlar. Özellikle yolsuzlukla mücadelede kritik bir rol oynar; çünkü güçlü sosyal bağlar ve paylaşılan normlar, yolsuz davranışları meşru görmeyen ve bunları ihbar etmekten çekinmeyen otomatik toplumsal denetim mekanizması oluşmasını sağlar. Yolsuzluğun azalması kaynakların toplum yararına daha etkin ve verimli bir şekilde kullanılabilmesini sağlar. Bu sayede adil bir gelir dağılımı yaratılarak toplumsal eşitsizlikler, sosyal huzursuzlukları ve suç oranlarını önemli ölçüde düşürür. Bu süreç, sosyal sermayenin sağladığı güven ve işbirliği ortamını daha da güçlendirerek istikrarlı, huzurlu ve sürdürülebilir bir toplumsal yapının temellerini atar

Sosyal sermaye, beşerî sermayenin geliştirilmesine, yaygınlaşmasına ve sürdürülebilir hale gelmesine katkı sağlamaktadır (Zemin, 2014, s. 27). Teachman vd., sosyal sermayenin beşerî sermaye ile birlikte çocukların eğitim seviyesini etkileyen temel değişkenlerden biri olduğunu belirtmiş (Teachman vd., 1997, s. 1356) ve sosyal sermayenin beşerî sermaye düzeyini artırarak ekonomik büyümeye katkı sağladığını öne sürmüştür (Akın, 2013, s. 17). Beşerî sermaye düzeyinin artması ise teknolojik gelişimin sağlanmasında en önemli faktörlerden biri olarak görülmektedir (Landabaso, 2005, s. 211).

Gerek doğrudan yabancı yatırımlar gerekse yerli yatırımlar güven düzeyinin yüksek olduğu, normların geliştiği, suç unsurların düşük olduğu, bilgi paylaşımının yaygın ve güvenilir olduğu, beşerî sermayenin geliştiği yerlerde yatırım yapmak isterler. Sosyal sermayenin gelişmiş olduğu toplumlarda belirtilen unsurların var olduğu düşünüldüğünde hem yerli hem de yabancı yatırımcılar için gerekli ortamın oluştuğu söylenebilir. Verimliliği artırma konusunda, sosyal sermayenin normlar ve ağlar bileşenleri, nitelik ve niceliği etkileyerek önemli bir rol oynamaktadır (World Bank, 1998, s. 1). Özellikle örgütsel bağlılığı artırmada etkili olan sosyal sermaye, bu alanda önemli katkılar sunmaktadır (Demircan & Ceylan, 2003, s. 142).

Sosyal sermayenin temel bileşenlerinden biri olan sosyal ağların (ağlara üyelik, arkadaşlık, akrabalık, komşuluk, dernekler, meslektaşlar vb.) gelişmiş olması, iş arayan bireyler açısından iş bulma sürecinin kısalmasına ve maliyetlerin azalmasına katkı sağlamaktadır (Seçer, 2009, s. 115). İşveren

açısından ise uygun personelin bulunması, bilgi paylaşımının artması, oryantasyon sürecinin kısılması ve maliyetlerin azalması konularında önemli avantajlar sunmaktadır. Tocqueville'ye göre, sivil toplum kuruluşlarının etkin olduğu toplumlarda devletin her alana kaynak sağlamak zorunda kalmayacağını, böylece ilgili alanlara ayrılan kaynakların ekonomik büyümeyi destekleyen sektörlere yönlendirilerek büyümenin daha hızlı sağlanacağını belirtmiştir (Tocqueville, 2016).

Genel bir çıkarımda bulunulduğunda, sosyal sermayenin (güven, ortak normlar, sosyal ağlar), ekonomik ve toplumsal hayatta doğrudan ve dolaylı olarak birçok fayda sağladığı görülmektedir. İşlem maliyetlerini düşürür, üretkenliği ve verimliliği artırır, gelir dağılımını iyileştirir, toplumsal refahı yükseltir. Aynı zamanda yolsuzluk ve yoksullukla mücadelede etkilidir; piyasa etkinliğini güçlendirir, asimetrik bilgi sorununu azaltmaya yardımcı olur, bilgi akışını hızlandırır. Rekabet ortamını iyileştirir, istihdam olanaklarını genişletir ve yatırımları teşvik eder. Bu etkiler, sosyal sermayenin yalnızca ekonomik büyüme için değil, aynı zamanda bu büyümenin sürdürülebilir ve şoklara dayanaklı hale gelmesinde belirleyici rol oynamasını sağlar.

1.2. Literatür Taraması

Sosyal sermaye kavramının MÖ 300'lü yıllara kadar uzandığı düşünülse de 1740 yılında İskoç filozof David Hume, 1762 yılında Thomas Hobbes, 1776 yılında Adam Smith, 1805-1840 yılları arasında Alexis de Tocqueville, 1857 yılında Thorstein Veblen, 1867 yılında Karl Marx, 1892 yılında Georg Simmel ve 1904 yılında Max Weber tarafından yayımlanan çalışmalar, sosyal sermayenin düşünsel ve kavramsal altyapısının oluşmasını sağlamıştır (Yılmaz, 2024, 24-27). 1916 yılında Lyda Judson Hanifan'ın Kırsal Okul Topluluk Merkezi isimli çalışması, sosyal sermayenin çıkış noktası olarak kabul edilmektedir. Pierre Bourdieu, James Coleman ve Robert Putnam'ın çalışmalarıyla sosyal sermayenin önemi anlaşılmış ve geniş kitleler tarafından benimsenmesi sağlanmıştır. Francis Fukuyama'nın, sosyal sermayenin ekonomi üzerindeki etkisini incelediği çalışmalarıyla, sosyal sermaye kavramının en az fiziki ve beşerî sermaye kadar ekonomi üzerinde etkili olduğu görülmüştür. Bu çalışmada, sosyal sermayenin ekonomi ile ilişkisi ele alındığından, literatür taramasında sosyal sermayenin ekonomik boyutunu makro ölçekte inceleyen çalışmalara ağırlık verilmiştir.

Whitley (2000), neoklasik ekonomik büyüme modelini temel alarak sosyal sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkisini araştırmıştır. Çalışma 1970-1992 yıllarını kapsamakta olup 34 ülke ele alınmıştır. Yöntem olarak yatay kesit analizi kullanılmış olup güven ve kişi başı gelir temel göstergeler olarak belirlenmiştir. Elde edilen bulgular sosyal sermayenin en az beşerî sermaye ve eğitim kadar ekonomik büyümeye etkili olduğunu ortaya koymuştur.

Yapraklı (2005), yaptığı çalışmada sosyal sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisini gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin 1990-2000 yılları verilerini kullanarak incelemiştir. Çalışmada regresyon analizi kullanılmış ve GSYİH bağımlı değişken olarak belirlenmiş; sabit sermaye yatırımı, nüfus, ortalama eğitim yılı, güven düzeyi ve işgücü birliklerine üyelik ise bağımsız değişkenler olarak kullanılmıştır. Ampirik sonuçlar, sosyal sermaye ve ekonomik büyüme arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğunu göstermiştir. Ayrıca, sosyal sermaye değişkenlerinden güven düzeyinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin, işgücü birliklerine üyelik düzeyine kıyasla daha güçlü olduğu görülmüştür. Gelişmiş ülkelerde ise geleneksel üretim faktörlerinin ve beşerî sermayenin ekonomik büyümeye etkisinin sosyal sermayeye göre daha az olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Öksüzler (2006), sosyal sermayenin belirleyicilerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmıştır. Türkiye ve AB ülkeleri için yapılan incelemede, güven ve kişi başı gelir arasında pozitif bir ilişki olduğu ortaya konulurken sosyal sermayenin en önemli belirleyicisinin eğitim olduğu panel logit yöntemi kullanılarak tespit edilmiştir.

Koç ve Ata (2012), sosyal sermayenin ekonomik büyümeye etkisini Türkiye ve AB üyesi 27 ülke için test etmiştir. Çalışma 2008 yılı verilerini kapsamakta olup ekonomik büyüme düzeyi bağımlı değişken olarak ele alınırken, fiziki sermaye, emek, beşerî sermaye ve sosyal sermaye miktarı bağımsız değişkenler olarak ele alınmıştır. Yatay kesit analiz sonuçlarına göre, sosyal sermaye ve ekonomik büyüme arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Akın (2013), sosyal sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini, farklı gelir gruplarına ait 69 ülke üzerinde araştırmıştır. Çalışma 1995-2008 yıllarını kapsamakta olup yöntem olarak yatay kesit analizi kullanılmıştır. Kişi başı gelir bağımlı değişken olarak kullanılırken fiziki sermaye stoğu, ortaokul ve lise okullaşma oranı, güven ve kurumsal kalite bağımsız değişkenler olarak kullanılmıştır. Analiz sonuçları üst gelir ve orta üst gelire sahip ülkelerde sosyal sermaye ve büyüme arasında bir ilişki bulunmazken, orta gelir grubundaki ülkelerde sosyal sermaye ve büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Palomino (2016), 1995-2007 yılları arasında sosyal sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Avrupa'da bulunan 237 bölgede incelemiştir. Parametrik olmayan regresyon analizinin kullanıldığı araştırma, 1995-2007 yıllarını kapsamaktadır. GSYİH ekonomik büyümenin ölçütü olarak kullanılırken sosyal güven ve derneklere aktif üyelik, nüfus artış hızı, yatırımlar ve beşerî sermaye bağımsız değişkenler olarak kullanılmıştır. Ampirik sonuçlar sosyal sermaye ve büyüme arasında doğrusal olmayan bir ilişkinin varlığını ortaya koymuştur.

Vergil ve Bahtiyar (2017), ekonomik büyümede sosyal sermayenin etkisini 1980-2014 dönemi için 28 AB ülkesi ve Türkiye'yi kapsayacak şekilde incelemiştir. Çalışmada, bağımlı değişken olarak kişi başı gelir kullanılırken fiziksel sermaye stoğu, ticari bağımlılık oranı, kişi başı eğitim harcaması ve güven bağımsız değişkenler olarak kullanılmış olup ampirik sonuçlara ulaşmak için statik panel analizi kullanılmıştır. Elde edilen bulgular sosyal sermayenin bileşenlerinden olan güvenin, ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediğini ortaya koymuştur.

Sertkaya ve Özcan (2017), gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde sosyal sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemek amacı ile G7 ve E7 ülkelerini karşılaştırmalı olarak ele almıştır. Çalışmada ülkelerin güven seviyesi, insani gelişmişlik endeksi ve kişi başı geliri incelenmiştir. Elde edilen bulgular, sosyal sermayesi daha yüksek olan ülkelerde kalkınma seviyesinin de diğer ülkelere göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Achida vd. (2018), Nijerya'nın Sokoto metropolünde 230 haneyi inceleyerek sosyal sermayenin refah üzerindeki etkisini en küçük kareler yöntemi ve lojistik regresyonu analizi kullanarak araştırmıştır. Elde edilen bulgular sosyal sermayenin hane halkları üzerinde negatif bir etkisi olduğunu göstermektedir.

Barbosa vd. (2019), 39 ülkede 30 binden fazla bireyin 2001-2014 yıllarına ait verilerini inceleyerek, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde sosyal sermaye, resmi ve gayri resmi kurumlar ve girişimci faaliyetler arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Bulgular sosyal sermayenin resmi-gayri resmi kurumlar ve girişimci faaliyetlerine pozitif etkisi olduğunu göstermektedir. Ayrıca, gelişmiş ülkelerde sosyal sermayenin yolsuzluğu ve girişimci faaliyetlerini olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Ercan (2023), yaptığı çalışmada sosyal sermayenin inovasyon üzerindeki etkisini, 2013-2017 yıllarına ait verileri kullanarak OECD ülkeleri üzerinde araştırmıştır. Yöntem olarak panel regresyon analizi kullanılmış olup yardım ağı kalitesi, Ar-Ge harcamaları, hukuki kararların alınması esnasında danışma, güven ve cinayet oranı değişkenleri analize dâhil edilmiştir. Çalışmada, sosyal sermayenin inovasyon üzerinde negatif bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Abane vd. (2024), Gana’da bulunan 13 Girişim Ajansı müşterisi ile yaptıkları görüşmeler aracılığıyla sosyal sermayenin girişimcilik üzerindeki etkisini araştırmıştır. Tematik analiz, içerik analizi ile birlikte kullanılmış olup yapısal, ilişkisel ve bilişsel olmak üzere üç farklı sosyal sermaye biçimi incelenmiştir. Çalışmaya göre, sosyal sermayenin yapısal, ilişkisel ve bilişsel unsurları, yeni işletmelerin büyümesi ve desteklenmesinde kritik öneme sahiptir.

Yılmaz (2024), sosyal sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini farklı gelir gruplarına ait 103 ülke üzerinden incelemiştir. GSYİH ve kişi başı gelir bağımlı değişken olarak kullanılırken sosyal sermaye, fiziki sermaye ve beşerî sermaye bağımsız değişkenler olarak kullanılmıştır. 1996-2017 yıllarını kapsayan çalışmada Durbin-Hausman eşbütünleşme testi, AMG katsayı tahmincisi ve Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik analizi kullanılmıştır. Elde edilen bulgular sosyal sermayenin üst ve orta üst gelir grubuna ait ülkeleri pozitif yönde etkilerken üst gelirli ülkelerde sosyal sermaye ve büyüme arasında çift yönlü nedensellik, orta üst gelire sahip ülkelerde ise sosyal sermayeden büyümeye doğru tek yönlü nedensellik olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yapılan bu çalışma literatürden üç farklı yönden ayrılmaktadır a) sosyal sermayenin hem milli gelire hem de kişi başı gelire etkisinin birlikte ele alınması b) sosyal sermayenin üç farklı güven boyutu üzerinden incelenmesi c) RALS eşbütünleşme testi ve katsayı tahmini kullanılarak sosyal sermaye ve büyüme arasındaki ilişkinin analiz edilmesi.

2. Veri Seti ve Yöntem

Türkiye’de sosyal sermayenin ekonomik büyüme ve kişi başı gelire etkisinin incelendiği bu çalışma, sosyal sermayeye ait olan değişkenlerin 2007 yılından başlaması nedeni ile ilgili yıl itibari ile başlamış olup 2024 yılına kadar elde edilen verileri kapsamaktadır. Çalışmada ekonomik büyümenin göstergesi olarak GSYH ve kişi başı GSYH kullanılmış olup sosyal sermayenin temel bileşenlerden olan güven; tüketici güven endeksi, ekonomik güven endeksi ve reel kesim güven endeksi olmak üzere üç ayrı başlık altında ele alınmıştır. Ekonomik göstergeler Dünya Bankası veri tabanından elde edilirken, sosyal sermaye değişkenleri ise Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) veri tabanından elde edilmiştir. İlgili değişkenlere atı özet bilgiler Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3

Değişkenlere İlişkin Bilgiler

Değişken	Kısaltma/Kaynak	Dönem
GSYH	lngdp/Dünya Bankası	2007-2024
Kişi Başı GSYH	lngdpr/Dünya Bankası	2007-2024
Ekonomik Güven Endeksi	lnege/TÜİK	2007-2024
Tüketici Güven Endeksi	lntge/TÜİK	2007-2024
Reel Kesim Güven Endeksi	lnrkge/TÜİK	2007-2024

Sosyal sermayenin ekonomik büyümeye etkisini ampirik olarak ortaya koymak için iki model kurulmuş olup, Denklem 1’de sosyal sermayenin GSYH üzerindeki etkisi, Denklem 2’de ise sosyal sermayenin kişi başı gelire etkisi formüle edilmiştir.

$$\text{Model 1} \quad \text{lngdp}_{it} = \alpha_i + \beta_{1i} \text{lnege}_{it} + \beta_{2i} \text{lntge}_{it} + \beta_{3i} \text{lnrkge}_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

$$\text{Model 2} \quad \text{lngdpr}_{it} = \alpha_i + \beta_{1i} \text{lnege}_{it} + \beta_{2i} \text{lntge}_{it} + \beta_{3i} \text{lnrkge}_{it} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

Çalışmada kullanılan değişkenlere ait verilerin, esneklik değerlerini doğrudan hesaplamak ve varyansı stabilize etmek amacıyla logaritmaya dönüştürülmüştür. İlgili değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4*Tanımlayıcı İstatistikler*

	lngdp	lngdpr	lntge	lnege	lnrkge
Ortalama	27.4231	9.247612	4.463631	4.463631	4.638854
Ortanca	27.44331	9.270073	4.493078	4.493078	4.65392
En büyük	27.5879	9.434108	4.565216	4.565216	4.71522
En küçük	27.19914	9.05498	4.267597	4.267597	4.469828
Standart sapma	0.111314	0.109154	0.083425	0.083425	0.068536
Basıklık	-0.444126	-0.099772	-0.790298	-0.790298	-1.26533
Çarpıklık	2.373661	2.098257	2.796931	2.796931	3.819491

Ampirik sonuçlara ulaşmak için aşağıdaki ekonometrik analizler gerçekleştirilmiştir.

a) Değişkenlerin durağanlığını incelemek amacı ile ADF ve RALS-ADF birim kök testleri,

b) Uzun dönem ilişkinin varlığını belirlemek için RALS-EG Eşbütünleşme analizi,

c) Değişkenlerden arasındaki uzun dönem ilişkinin sayısal olarak ifade edilmesi amacıyla FMOLS (En Küçük Kareler Yöntemi) katsayı tahmincisi kullanılmıştır.

İlgili analizler, Gauss 16 Light ve Eviews 10 paket programlarından yararlanılarak gerçekleştirilmiştir.

2.1. Araştırma Etiği

Çalışmada Dünya Bankası ve TÜİK veri tabanında yayınlanan kamuya açık hazır veriler kullanılarak analiz yapıldığı için etik kurul belgesine ihtiyaç duyulmamıştır. Çalışmanın tüm aşamalarında ve raporlama sürecinde bilimsel etik kuralların gerektirdiği kurallara titizlikle uyulmuştur.

3. Bulgular**3.1. Birim Kök Testi**

Ekonometrik yöntemler kullanılarak ampirik sonuçlara ulaşmada, birim kök testleri önemli bir ön koşul olarak kabul edilmektedir. Bu testler, verilerin ortalamasının, varyansının ve kovaryansının zaman içerisinde sabit kalıp kalmadığını belirlemek için kullanılan istatistiksel yöntemlerdir. Birim kök analizleri, zaman serisi analizi, regresyon modelleri, tahmin yöntemleri ve eşbütünleşme gibi konularda önemli bir rol oynamaktadır.

Birim kök testleri, serilerin durağanlığını incelemek amacıyla kullanılmaktadır. Eğer bir seri durağan değilse (yani birim köke sahipse), öngörülme sistematiği bir sorun oluşabileceğinden, analizin devamı mümkün olmamaktadır. Ancak seriler durağansa (birim köke sahip değilse), analize devam edilebilir. Ayrıca, birim köke sahip olmayan değişkenlerin durağanlık derecesi; eşbütünleşme, katsayı tahmini gibi analizlerde belirleyici bir rol oynamaktadır.

Geleneksel birim kök testleri, kalıntıların normal dağılmadığı durumlarda sapmalı sonuçlar verebilir ve bu durum hatalı çıkarımlara yol açabilir. Bu çalışmada öncelikle ADF birim kök testi uygulanacaktır. Ancak kalıntılar normal dağılmıyorsa, kalıntılar ile artırılmış birim kök testi olan RALS-ADF birim kök testi kullanılarak serilerin durağanlığı incelenecektir.

3.1.1. ADF Birim Kök Testi

Günümüz ekonometrik analizlerinde, birincil yöntemlerin başında gelen kök analizinin temelleri Dickey ve Fuller (1979) tarafından geliştirildiği söylenebilir. Ancak, bu test otokorelasyon ve değişen varyans gibi durumları göz ardı ettiği için sapmalı sonuçlar verebilmektedir. Bu sorunu gidermek amacı ile Dickey ve Fuller (1981) tarafından ADF birim kök testi geliştirilmiştir. Bu test, otokorelasyon sorunu çözerek, bağımlı değişkendeki gecikmeleri bağımsız değişkene de uygulamakta böylece sapmaları engellemekte ve ADF analizini kurmaktadır. İlgili analiz, Denklem 1'deki gibi formüle edilmektedir.

$$\Delta Y_t = \varphi_o + bt + \varphi Y_{t-1} + \sum_{j=1}^q \gamma_j \Delta Y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (3)$$

Değişkenlerin durağanlık durumunun incelendiği ADF birim kök testi sonuçları, Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5

ADF Birim Kök Testi

Değişken	Model	Test İstatistiği	Olasılık Değeri	Kritik Değerler	
				%1	%5
lngdp	A	-1.495291	0.5064	-4.004425	-3.098896
	B	-1.452455	0.7963	-4.800080	-3.791172
	C	0.745087	0.8644	-2.728252	-1.966270
lngdpr	A	-1.436109	0.5347	-4.004425	-3.098896
	B	-1.459423	0.7939	-4.800080	-3.791172
	C	0.225585	0.7378	-2.728252	-1.966270
lntge	A	-0.954175	0.7407	-3.959148	-3.081002
	B	-0.615580	0.9573	-4.886426	-3.828975
	C	-1.169042	0.2099	-2.728252	-1.966270
lnege	A	-2.686045	0.0992	-3.959148	-3.081002
	B	-2.555700	0.3013	-4.728363	-3.759743
	C	-0.381233	0.5295	-2.728252	-1.966270
lnrkge	A	-3.302734	0.0336**	-3.959148	-3.081002
	B	-4.133815	0.0291**	-4.800080	-3.791172
	C	-0.215079	0.5920	-2.728252	-1.966270
Δlngdp	A	-4.204331	0.0070*	-4.004425	-3.098896
	B	-3.925827	0.0404*	-4.800080	-3.791172
	C	-4.295597	0.0004*	-2.740613	-1.968430
Δlngdpr	A	-4.153447	0.0077*	-4.004425	-3.098896
	B	-3.875807	0.0438*	-4.800080	-3.791172
	C	-4.322623	0.0003*	-2.740613	-1.968430
Δlntge	A	-1.390651	0.0509*	-4.121990	-3.144920
	B	-6.355039	0.0012*	-4.886426	-3.828975
	C	-4.179627	0.0004*	-2.740613	-1.968430

	A	-4.412638	0.0048*	-4.004425	-3.098896
$\Delta lnege$	B	-4.269304	0.0234*	-4.800080	-3.791172
	C	-4.609694	0.0002*	-2.740613	-1.968430
	A	-4.598154	0.0035*	-4.004425	-3.098896
$\Delta lnrkge$	B	-4.248794	0.0241*	-4.800080	-3.791172
	C	-4.743873	0.0001*	-2.740613	-1.968430

* %, **5 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir. Model A sabit, B sabitli ve trendli, C sabitsiz ve trendsiz ifade etmektedir. Δ birinci farkı ifade etmektedir.

Değişkenlere ait durağanlık sonuçlarının incelendiği Tablo 5'te, Reel Kesim Güven Endeksi hariç tüm değişkenler için $I(0)$ 'da H_0 hipotezi kabul edilmektedir. Bu durum, değişkenlerin $I(0)$ düzeyinde birim köke sahip olduğunu göstermektedir. Reel Kesim Güven Endeksi'nin birim kök sonuçlarına bakıldığı zaman ise $I(0)$ düzeyinde %5 anlamlılık seviyesinde durağan olduğu görülmektedir. Değişkenlerin farkı alındığında $I(1)$ düzeyinde tüm değişkenlerin birim köke sahip olmadığı gözlemlenmektedir. Bu durum, değişkenlerin durağanlaştığını ve analizin devam etmesine olanak sağladığını göstermektedir. Ayrıca Reel Kesim Güven Endeksi değişkenin $I(1)$ 'de daha güçlü bir olasılık değerine sahip olması, kullanılacak analizlerde birinci farkın tercih edilmesine olanak tanımaktadır.

Değişkenlerin durağan olması, kalıntıların normal dağıldığını göstermemektedir. Kalıntıların dağılımını incelemek için Tablo 6'da Jarque-Bera normallik sınaması yapılmıştır.

Tablo 6

ADF Birim Kök Testi Kalıntılarına İlişkin Jarque-Bera Normallik Testi Sonuçları

Değişken	Düzyey	Olasılık	Birinci Fark	Olasılık
lngdp	3.787527	0.004513	3.486287	0.004159
lngdpr	0.568639	0.752526	0.490785	0.782397
lntge	3.693014	0.008910	3.457970	0.005340
lnege	1.519304	0.467829	1.580557	0.453718
lnrkge	4.717176	0.054554	4.981298	0.002260

Tablo 6'da yer alan Jarque-Bera normallik testi sonuçları incelendiğinde, değişkenlerin bir kısmının normal dağıldığı, bir kısmının ise normal dağılmadığı görülmektedir. Uygun analiz yönteminin seçilmemesi, tutarsız sonuçlar elde edilmesine ve yapılacak politika önerilerinde hatalı çıkarımlara yol açacaktır. Kalıntıların normal dağılım göstermediği durumlara uygun analiz yöntemlerinin seçilmesi, daha tutarlı sonuçlar elde edilmesine ve doğru politika önerileri sunulmasını sağlayacaktır.

3.1.2. RALS-ADF Birim Kök Testi

Im ve Schmidt (2008), yaptıkları çalışmada değişkenlerin normal dağılım göstermemesi durumunda Kalıntılarla Genişletilmiş En Küçük Kareler (RALS) yönteminin, testin gücünü arttırdığını ortaya koymuştur. ADF birim kök testinin, RALS prosedürü kullanılarak formüle edilmiş hali Denklem 4'te verilmiştir.

$$\Delta Y_t = \varphi_0 + bt + \varphi Y_{t-1} + \sum_{j=1}^q \gamma_j \Delta Y_{t-j} + \hat{w}_t \theta + \varepsilon_t \quad (4)$$

Kalıntıların, ADF birim kök testi ile normal dağılmadığı hatta normal dağıldığı durumlarda bile testin gücünü arttıran RALS-ADF birim kök testi analiz sonuçları Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7*RALS-ADF Birim Kök Testi Sonuçları*

Değişken	t-istatistiği (sabit)	ρ^2	Kritik Değerler		t-istatistiği (trend)	ρ^2	Kritik Değerler	
			%1	%5			%1	%5
lngdp	-2.235	0.412	-3.254	-2.706	-2.215	0.400	-3.585	-2.919
lngdpr	-2.601	0.338	-3.194	-2.616	-2.099	0.415	-3.585	-2.919
lntge	-1.565	0.833	-3.213	-2.851	-2.244	0.334	-3.422	-2.770
lnege	-3.124	0.659	-3.246	-2.846	-2.761	0.502	-3.764	-3.078
lnrkge	-2.494	0.302	-3.194	-2.616	-2.610	0.620	-3.901	-3.191
Δ lngdp	-10.963*	0.215	-3.091	-2.469	-10.580*	0.206	-3.256	-2.565
Δ lngdpr	-10.385*	0.235	-3.091	-2.469	-10.412*	0.212	-3.256	-2.565
Δ lntge	-3.462*	1.174	-3.099	-2.816	-9.631*	0.326	-3.422	-2.770
Δ lnege	-7.926*	0.319	-3.194	-2.616	-7.899*	0.284	-3.422	-2.770
Δ lnrkge	-10.193*	0.165	-3.091	-2.469	-8.094*	0.187	-3.422	-2.770

***, ** ve * sırayla %1, %5 ve %10 istatistiki anlamlılık düzeylerini temsil etmektedir. Kritik değerler Hansen. (1995) çalışmasından alınmıştır.

RALS-ADF birim kök test sonuçlarının verildiği Tablo X, ρ^2 değerleri dikkate alınarak verilen kritik değerlerle karşılaştırılmıştır. Elde edilen bulgular incelendiğinde, her değişkenin $I(0)$ 'da H_0 hipotezini reddettiği yani birim köke sahip olduğu görülmektedir. Değişkenlerin farkı alındığında ise tüm değişkenlerin %1 düzeyinde durağanlaştığı gözlemlenmektedir. Durağanlaşan değişkenlerin hareketini incelemek için eşbütünleşme analizi yapılacak ve bu ilişkinin sayısal olarak ifade edilmesi için çalışmanın devamında katsayı tahmini gerçekleştirilecektir.

3.2. RALS-EG Eşbütünleşme Testi

Kalıntıların normal dağılmadığı durumlarda, ADF birim kök testi yerine RALS-ADF birim kök testi daha güçlü sonuçlar verirken aynı şekilde uzun dönem ilişkinin varlığını incelemek için RALS-EG eşbütünleşme testinin kullanılması daha tutarlı ve güvenilir sonuçlar elde edilmesini sağlamaktadır. Lee vd. (2015), tarafından geliştirilen, RALS-EG eşbütünleşme analizinde a) belirli bir yoğunluğun önceden tespit edilmesine gerek yoktur b) kalıntıların normal dağıldığını test edilmesi gerekmemektedir c) kalıntılar normal dağılması durumunda dahi daha güçlü sonuçlar verebilmesi gibi üstünlükleri mevcuttur (Lee vd., 2015). İki aşamadan oluşan EG analizinin ilk aşamasında model ortaya konmaktadır. Bu aşamada, Engle-Granger eşbütünleşme analizi regresyon modeli Denklem 5'teki gibi formüle edilir.

$$\Delta \hat{u}_t = \delta_0 + p \hat{u}_{t-1} + \sum_{i=1}^k \delta_i \Delta \hat{u}_{t-1} + \hat{w}'_t \gamma + v_t \quad (5)$$

RALS-EG ile EG arasındaki ilişki, Denklem 6'daki gibi formüle edilmiştir. RALS prosedürü eklenmiş denklemde yer alan $t_{RALS-EG}$, RALS-EG test istatistiğini, t_{EG} test istatistiğini ifade ederken p uzun dönem korelasyonu Z ise standart dağılımı ifade etmektedir.

$$t_{RALS-EG} \rightarrow p \cdot t_{EG} + \sqrt{1 - p^2} \cdot Z \quad (6)$$

Lee ve Lee (2014), yaptıkları çalışmada eşitliğin sağ tarafına bağımsız değişkenin farkını ortaya koymayı önerirken, Lee vd (2015) RALS prosedürünün modelin ikinci aşamasında eklenmesini savunmuştur. Lee vd. yaptığı çalışmada RALS-EG2 eşbütünleşme analizini ortaya koymuş ve denklemi aşağıdaki gibi formüle etmiştir.

$$\Delta u_t = \delta_1 + \delta_2 u_{t-1} + \Delta x_t + e_t \quad (7)$$

$$\Delta u_t = \delta_1 + \delta_2 u_{t-1} + \Delta x_t + \hat{w}_t + e_t \quad (8)$$

Birim kök analizi sonucu durağanlaşan serilerde uzun dönem ilişkinin incelenmesi amacı ile yapılan RALS-EG2 eşbütünleşme test sonuçları Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8

RALS-EG Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	t-istatistiği (sabit)	ρ^2	Kritik Değerler		t-istatistiği (sabit+trend)	ρ^2	Kritik Değerler	
			%1	%5			%1	%5
lngdp	-3.997278*	0.923679	-4.3295	-3.7176	-12.96044**	0.440567	-3.99462	-3.34128
lpgdpr	-8.218654**	0.637901	-4.0065	-3.3996	-11.44315**	0.472437	-3.88745	-3.24652

Not: Kritik değerler Yılancı ve Aydın (2018) çalışmasından alınmıştır. ** ve * sırayla %1, %5 istatistiki anlamlılık düzeylerini temsil etmektedir.

Tablo 8’de ekonomik büyüme ve kişi başı gelir ile sosyal sermayenin uzun dönem ilişkisi RALS-EG2 eşbütünleşme analizi ile incelenmiştir. Hem sabit hem de trendli modelde test istatistik değeri kritik değerlerden yüksek çıkmıştır. Bu sonuç, değişkenlerin ortak bir trende sahip olduğunu, uzun dönemde dengede olduklarını ve aralarındaki farkın durağan ve istikrarlı olduğunu ortaya koymaktadır.

3.3. Katsayı Tahmincisi

Eşbütünleşme analizleri, serilerin uzun dönemde beraber hareket edip etmediği hakkında bilgi sağlar. Ancak bu analizler, ilişkinin yönünü ve değişkenlerin birbirlerini etkileme oranlarını sayısal olarak belirtmez. Philips ve Hansen (1990), eşbütünleşik ilişkiye sahip serilerde katsayı tahmini yapılması amacı ile FMOLS (Fully Modified Ordinary Least Squares-Tam Düzeltilmiş En Küçük Kareler) testini geliştirmiştir. FMOLS analizi en küçük kareler yöntemini genişleterek, hataların otokorelasyonunu ve hata terimlerinin durağan olmayan yapısını düzelten bir yaklaşımdır. Bu sayede regresyon modelindeki değişkenlerin durağan olmayan yapısını dikkate alarak daha güvenilir katsayı tahminleri sağlar. FMOLS analizi denklem 9’daki gibi formüle edilebilir (Phillips & Hansen, 1990, s. 101-102).

$$\hat{\theta} = \begin{bmatrix} \hat{\beta} \\ \hat{\gamma}_{12} \end{bmatrix} = \left(\sum_{t=1}^T Z_t Z_t' \right)^{-1} \left(\sum_{t=1}^T Z_t Y_t^+ - T \begin{bmatrix} \lambda_1^+ & 2 \\ 0 & \end{bmatrix} \right) \quad (9)$$

Denklem 9’da yer alan $Z_t = (X_t', D_t')$ ’dir. $\hat{\theta}$ FMOLS tahmincisini, $\hat{\beta}$ eşbütünleşme katsayısını, T gözlem sayısını, λ_1^+ hata düzeltme terimini, Y_t^+ bağımlı değişken düzeltme terimini göstermektedir.

Yapılan bu çalışmada serilerin birim köklü olmaması, birinci farkta durağanlaşması ve eşbütünleşik ilişkiye sahip olması, FMOLS katsayı tahmincisinin kullanılmasını ve elde edilecek bulguların güvenilir olmasını sağlamaktadır. Tablo 9, FMOLS katsayı tahmin sonuçlarını hem model 1 hem de model 2 için ayrı ayrı göstermektedir

Tablo 9*Uzun Dönem Eşbütünleşme Katsayıları*

Model 1				
Değişken	Katsayı	Standart Sapma	T-İstatistiği	Olasılık
Intge	1.385339	0.450491	3.075175	0.0106
Inege	1.081300	0.322582	3.352021	0.0058
Inrkge	1.018082	0.508433	2.002392	0.0484
Model 2				
Değişken	Katsayı	Standart Sapma	T-İstatistiği	Olasılık
Intge	1.299367	0.455230	2.854307	0.0157
Inege	1.041892	0.325419	3.201691	0.0076
Inrkge	1.002952	0.509856	1.967128	0.0449

Tablo 9, hem model 1 hem de model 2 için sosyal sermayenin ekonomik büyümeye katkısını sayısal olarak göstermektedir. Her iki model için olasılık değerleri istatistiksel olarak anlamlıdır. Model 1 incelendiğinde tüketici güven endeksi, ekonomik güven endeksi ve reel kesim güven endeksinde meydana gelen %1’lik artış ekonomik büyümeyi sırası ile %1,385339, 1,081300, 1,018082 arttırmaktadır. Model 2 incelendiğinde ise tüketici güven endeksi, ekonomik güven endeksi ve reel kesim güven endeksinde meydana gelen %1’lik artış ekonomik büyümeyi sırası ile %1,299367, 1,041892, 1,002952 arttırdığı görülmektedir.

4. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Sosyal bir bilim olan ekonomi, dönemin şartlarından, ekonomik konjonktürden, teknolojik değişimlerden ve toplumun yapısından etkilenecek ekonomik büyümeyi sağlamayacak politikalar üretmeye çalışmaktadır. Ekonominin her alanında yaşanan paradigma değişiklikleri, “sermaye” kavramında da dönüşümleri beraberinde getirmektedir. Klasik iktisat, fiziki sermayeyi öne çıkararak ekonomik büyümeyi “Neye Sahipsin?” sorusu üzerinde temellendirmiştir. Ancak bilgi toplumu ile birlikte, sürdürülebilir büyümenin sadece fiziki sermaye ile sağlanamayacağı anlaşılmaya başlanmıştır. 1960’lardan itibaren “ne biliyorsun” sorusu, ekonomik büyümede önem kazanmaya başlamış ve fiziki sermayenin yanı sıra beşerî sermayeye de yatırımlar yapılmıştır. Beşerî sermaye her ne kadar büyümeyi sağlasa da hem toplumsal refahı hem de sürdürülebilir büyümeyi sağlama noktasında kısıtlı kaldığı için ekonomik büyüme açısından yeni değişkenler aranmaya başlanmıştır. Bourdieu (1986), Coleman (1987, 1988, 1990), Putnam (1993, 1995) ve Fukuyama’nın (1996) çalışmaları ile toplumsal refah ve sürdürülebilir büyümede sosyal sermaye kavramı öne çıkmıştır. Güven, ağlar ve normlara dayanan sosyal sermaye, uluslararası kuruluşlarca “büyümenin kayıp halkası” olarak görülmekte ve günümüzde ekonomi politikalarını şekillendirmektedir. Bu çalışmanın amacı da Türkiye özelinde sosyal sermayenin ekonomik büyümeye katkısını ampirik olarak ortaya koymaktır.

Çalışmada elde edilen bulgular, literatürde yer alan çalışmaların bir kısmıyla güçlü bir paralellik gösterirken diğerleriyle belirgin farklılıklar ortaya koymaktadır. Bu durum; çalışma dönemi, yöntem, sosyal sermaye ölçümü ve ülke grubu gibi dört temel boyutta açıklanabilir. Whitley (2000), Öksüzler (2006), Koç ve Ata (2012) ile Vergil ve Bahtiyar (2017) çalışmalarında, analiz yöntemi, sosyal sermaye değişkenleri, pozitif etki ve ülkelerin gelir düzeylerinin orta-üst olması bakımından tam veya kısmi paralellik görülmektedir. Buna karşılık; Achida vd. (2018)’in çalışmasında, Nijerya gibi az gelişmiş gelir grubundaki ülkelerde mikro düzeyde negatif etki saptanırken bu çalışmada Türkiye’de makro düzeyde RALS-EG yöntemiyle pozitif etki tespit edilmiştir. Barbosa vd. (2019)’da gelir düzeyi yüksek ülkelerde yolsuzluğu artıran bir etkiden söz edilirken, gelişmekte olan Türkiye’de büyümeyi

destekleyici bir sonuç elde edilmiştir. Ercan (2023)'ın OECD ülkelerinde inovasyon üzerinde negatif bir etki tespit etmesine karşın, bu çalışmada ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etki vurgulanmaktadır. Yılmaz (2024)'te 103 ülke için farklı bir analiz yöntemi kullanılmasına rağmen, bu çalışmada zaman serisi verisiyle RALS-EG ve FMOLS analizleri uygulanarak kalıntı normalliği sorunu giderilmiş ve daha tutarlı uzun dönem katsayıları elde edilmiştir. Bu bulgular, sosyal sermayenin gelir düzeyi, analiz yöntemi, kullanılan değişkenler ve ele alınan döneme göre farklılık gösterebildiğini ortaya koymakta; dolayısıyla kavramın bağlama özgü ve çok boyutlu bir yapıya sahip olduğunu doğrulamaktadır. Literatür genelinde yapılan çıkarımlar, sosyal sermayenin az gelişmiş ülkelerde etkili olmadığını; fiziki sermaye yatırımlarını tamamlamış gelişmekte olan ülkelerde sınırlı bir etkiye sahip olduğunu; gelişmiş ülkelerde ise ekonomik büyümede önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Ayrıca, sosyal sermayenin ekonomik büyümeye olan negatif etkisini ele alan çalışmalar, bu kavramın “karanlık yüzünü” de ortaya koymaktadır.

Türkiye özelinde sosyal sermayenin ekonomik büyümeye etkisinin incelendiği bu çalışmada sosyal sermayenin temel bileşenlerinden biri olan güven düzeyi; tüketici güven endeksi, ekonomik güven endeksi ve reel kesim güven endeksi olmak üzere üç farklı değişken aracılığıyla ele alınmış ve hem milli gelire hem de kişi başı gelire etkisi incelenmiştir. Hem GSYİH'nin hem de kişi başı gelirin artmasında tüketici güven endeksinin en önemli değişken olduğu görülmüştür. Bu durum, tüketicilerin ekonomik durumlarının yanı sıra ekonominin genel durumu ve geleceğe yönelik beklentilerinden de etkilendiği için bireylerin geleceğe yönelik beklentilerinin olumlu olmasının ekonomik büyümede önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Ayrıca imalat sanayisi, hizmet sektörü, perakende sektörü, inşaat sektörü gibi sektörlerin hem mevcut durumu hem de geleceğe yönelik beklentileri ekonomik büyümeyi etkilemektedir. Bu çalışmada, ekonomik büyümenin sadece fiziki ve beşerî sermaye yatırımlarını arttırmaktan geçmediği bireylerin, örgütlerin ve toplumların hem kendi aralarında hem birbirleri ile olan ilişkilerinin, güven duygusunun ve normlarının da ekonomik büyüme için önemli değişkenler olduğu görülmüştür.

Sonuç olarak, ekonomik büyüme dinamiklerinin yalnızca geleneksel üretim faktörleri (sermaye, emek, toprak) ile değil, aynı zamanda güven, normlar ve ağlar gibi sosyal sermaye bileşenleriyle şekillendiği göz önüne alındığında, politika yapımcıların sürdürülebilir büyüme hedeflerini gerçekleştirebilmek için sosyal sermayeyi (güven, normlar, ağlar) stratejik bir ulusal kaynak olarak görmeleri ve bu sermayeyi sistematik biçimde güçlendirecek, ölçülebilir ve izlenebilir politikalar geliştirmeleri gerekmektedir. Bu bağlamda, tüketicilerin olumlu beklentilerinin artırılması için hem merkezi hem de yerel yönetimlerin ekonomik istikrar, istihdam artışı ve enflasyon gibi makroekonomik veriler hakkında kamuoyunu düzenli aralıklarla bilgilendirmesi, finansal okuryazarlığı artıracak eğitim programları düzenlemesi, sosyal yardım paketlerini genişletmesi, asgari ücret ve emekli maaşlarında reel artış sağlaması tüketici güven endeksini; mali şeffaflığın artırılması, kamu harcamaları ve borçlarının düzenli olarak kamuoyuna açıklanması, Merkez Bankasının bağımsızlığını pekiştirecek yasal düzenlemelerin yapılması, yerli ve yabancı yatırımcıların güven duygusunu güçlendirecek mali adımlar atılması ekonomik güven endeksini; sektörel destek fonlarının (örneğin Sanayi 4.0 dönüşüm fonu, hizmet sektörü dijitalleşme hibeleri) kurulması, lojistik altyapı yatırımlarının artırılması, yenilenebilir enerji alanında teşvik edici önlemler alınması ve Ar-Ge harcamalarına yönelik teşviklerin sağlanması ise reel kesim güven endeksinin artmasını sağlayacaktır. Ayrıca, güven duygusunun büyüme üzerindeki farklı ağırlıkları tespit edilerek hem sosyal sermayenin ekonomik büyümeye katkısı maksimize edilecek hem de Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine somut bir katkı sunulacaktır.

Bu çalışma Türkiye ekonomisinin büyümesi ve kalkınması için sosyal sermayenin önemini ortaya koymaya amaçlayan bir araştırmadır. Sosyal sermaye gibi geniş bir alana yayılan bir kavram üzerine yapılan her çalışma önem arz etmektedir. Bu bağlamda, gelecekte yapılacak çalışmalarda sosyal

sermayenin diğer değişkenleri olan normlar ve/veya sosyal ağlar değişkenleri kullanılarak hem belirli bölge(ler) hem de aynı ekonomik büyüklüğe sahip olan ülkeler arasında karşılaştırmalı analizler gerçekleştirilebilir. Ayrıca, sosyal sermayenin sadece ekonomik büyümeye değil, diğer ekonomik değişkenler olan işsizlik, enflasyon, girişimcilik, ödemeler dengesi gibi diğer ekonomik değişkenlere etkisinin de incelenebileceği makro ve mikro düzeyde çalışmalar yapılabilir.

5. Kaynakça

- Abane, J. A., Adamtey, R., & Kpeglo, R. (2024). The impact of social capital on business development in Ghana: Experiences of local-level businesses in the Kumasi Metropolitan Area. *Social Sciences & Humanities Open*, 9, 100775. <https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2023.100775>
- Achida, M. B., Garba, T., & Abdullahi, Y. Z. (2018). Does social capital determine household welfare? An investigation into the situation in sokoto metropolis. *American Journal of Economics*, 8(2), 93-104. <https://doi.org/10.5923/j.economics.20180802.04>
- Akdoğan, A.A. (2002). Toplumsal sermaye: Yeni sağın küresel yüzü, yoksulluk, şiddet ve insan hakları, *Türkiye Ortadoğu ve Amme İdaresi*, 311, 71-85.
- Akın, C. S. (2012). *Kurumların ve sosyal sermayenin ekonomik büyüme üzerine etkisi* (Tez No. 327740) [Doktora tezi, Çukurova Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Akın, C. S. (2013). Sosyal sermaye ve ekonomik büyüme: Farklı gelir grupları üzerine yatay kesit analizi. *International Journal of Social Science*, 6(7), 13-35. <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS1569>
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. J. G. Richardson (Eds) *Handbook of theory and research for the sociology of education*, (pp.241-258) Greenwood.
- Claridge, T. (2004). Social capital and natural resource management. [Yüksek lisans tezi, Queensland Üniversitesi]. <https://www.socialcapitalresearch.com/wp-content/uploads/2013/01/Social-Capital-and-NRM.pdf>
- Coleman, J. S. (1988). Social capital in the creation of human capital. *The American Journal of Sociology*, 94, 95-120. <https://www.jstor.org/stable/2780243?origin=JSTOR-pdf>
- Coleman, J. S. (1990). Social institutions and social theory. *American Sociological Review*, 55(3), 333-339.
- Cook, K. S. (2005). Networks, norms and trust: The social psychology of social capital- 2004 Cooley Mead Award Address. *Social Psychology Quarterly*, 68(1), 4-14.
- Demircan, N., & Ceylan, A. (2003). Örgütsel güven kavramı: Nedenleri ve sonuçlar. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 10(2), 139-150.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 49(4), 1057-1072. <https://doi.org/10.2307/1912517>
- Ercan, M. (2023). Sosyal sermaye ve inovasyon: OECD ülkeleri üzerine ampirik bir analiz. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32(1), 280-291. <https://doi.org/10.35379/cusosbil.1062703>
- Escandon-Barbosa, D., Urbano-Pulido, D., & Hurtado-Ayala, A. (2019). Exploring the relationship between formal and informal institutions, social capital, and entrepreneurial activity in

- developing and developed countries. *Sustainability*, 11(2), 1-20
<https://doi.org/10.3390/su11020550>
- Erdoğan, S., & Canbay, Ş. (2016). İktisadi büyüme ve araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) harcamaları ilişkisi üzerine teorik bir inceleme. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 29-44. <https://doi.org/10.18506/anemon.258538>
- Eren, L.G. (2015). Tarımsal kapitalizm: Fizyokrasi. *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 6-23.
- Field, J. (2008). *Sosyal sermaye* (2.baskı.) (Çev., B. Bilgen, & B. Men). Bilgi Üniversitesi.
- Franke, S. (2005). *Measurement of social capital. Reference document for public policy research, development, and evaluation*. Policy Research Institute.
- Fukuyama, F. (1995). *Trust: The social virtues and the creation of prosperity*. Free.
- Fukuyama, F. (2015). Why is democracy performing so poorly?. *Journal of Democracy*, 26(1), 11-20.
<https://dx.doi.org/10.1353/jod.2015.0017>
- Grootaert, C. (1998). *Child labor in Cote d'Ivoire: Incidence and determinants*, World Bank.
- Gençoğlu, A. Y. (2013). Ticari kapitalizmden sanayi kapitalizmine: merkantilizm, liberalizm ve marksizm. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 7(13), 79-94.
- Hanifan, L. J. (1916). The rural school community center. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 67(1), 130-138.
- Hansen, B. E. (1995). Rethinking the univariate approach to unit root testing: Using covariates to increase power. *Econometric Theory*, 11(5), 1148-1171.
<https://doi.org/10.1017/S0266466600009993>
- Im, K. S., & Schmidt, P. (2008). More efficient estimation under non-normality when higher moments do not depend on the regressors, using residual augmented least squares. *Journal of Econometrics*, 144(1), 219-233. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2008.01.003>
- Im, K.S., Lee, J., Tieslau, M.A. (2014). More powerful unit root tests with non-normal errors. Sickles, R., Horrace, W. (Eds) *Festschrift in Honor of Peter Schmidt* (pp.315-342). Springer, https://doi.org/10.1007/978-1-4899-8008-3_10
- Karagül, M., & DüNDAR, S. (2006). Sosyal sermaye ve belirleyicileri üzerine ampirik bir çalışma. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 6(12), 61-78.
- Koç, A., & Ata, A. (2012). Sosyal sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi: AB ülkeleri ve Türkiye üzerine ampirik bir inceleme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(1), 199-218.
- Landabaso, M. (2007). The regional economic development relevance of social capital. M. Landabaso, A.Kukliński, & C. Román (Eds.), *In Europe – reflections on social capital, innovation and regional development* (pp. 107–116). National-Louis University.
- Lee, H., Lee, J., & Im, K. (2015). More powerful cointegration tests with non-normal errors. *Studies in Nonlinear Dynamics & Econometrics*, 19(4), 397-413. <https://doi.org/10.1515/snde-2013-0060>
- Lin, J. W., Li, J. F., C Yang, J. S. (2006). The effect of audit committee performance on earnings quality. *Managerial Auditing Journal*, 21(9) 921-933. <https://doi.org/10.1108/02686900610705019>

- Luthans, F., Luthans, K. W., & Luthans, B. C. (2004). Positive psychological capital: Beyond human and social capital. *Business Horizons*, 47(1), 45-50. <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2003.11.007>
- OECD. (2001). *The Well-being of Nations: The role of human and social capital*. Organisation for Economic Co-Operation and Development.
- Olives, E. V., & Kawachi, I. (2017). The dark side of social capital: A systematic review of the negative health effects of social capital. *Social Science & Medicine*, 194, 105-127. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2017.10.020>
- Öksüzler, O. (2006). Sosyal sermaye, güven ve belirleyicileri: Bir panel analizi. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 12, 108-129.
- Palomino, J. P. (2016). Social capital and economic growth in europe: Nonlinear trends and heterogeneous regional effects. *Oxford Bulletin Of Economics and Statistics*, 78(5), 717-751. <https://doi.org/10.1111/obes.12131>
- Phillips, P. C. B., & B. E. Hansen (1990). Statistical inference in instrumental variables regression with I(1) Processes. *Review of Economic Studies*, 57(1), 99–125. <https://doi.org/10.2307/2297545>
- Prusak, L., & Cohen, D. (2001). How to invest in social capital. *Harvard Business Review*, 79(6), 86-97. <https://doi.org/10.1093/0195165128.003.0001>
- Putnam, R. D., Leonardi, R., & Nonetti, R. Y. (1993). Making democracy work: Civic traditions in modern Italy. Princeton University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctt7s8r7>
- Putnam, R.D. (2000). Bowling alone: America's declining social capital. Crothers, L., Lockhart, C. (Eds.) *In Culture and Politics*. (pp. 223–234). Palgrave Macmillan https://doi.org/10.1007/978-1-349-62397-6_12
- Seyidoğlu, S. (2024). *Cezaevinden topluma: Eski hükümlülerin suçu terk etmesi ve topluma yeniden entegrasyonu*. Nobel Akademik.
- Seçer, B. (2009). İşgücü piyasasında sosyal sermaye. *Kamu-İş Dergisi*, 10(3), 103-130.
- Sertkaya, B., & Özcan, G. (2017). Sosyal sermayenin ekonomik gelişme açısından önemi: Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler üzerine bir değerlendirme. *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, 2(1), 63-78. <https://doi.org/10.25229/beta.267188>
- Şavkar, E. (2011). *Sosyal sermayenin unsurları ve ekonomik kalkınmayla ilişkisi* (Tez No. 296324) [Yüksek lisans tezi, Afyonkarahisar Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Smith, M. L. (2002). *Reciprocity and social exchange relationships in organizations: Examining why and how individuals contribute to organizational social capital*. [Doktora tezi, Pittsburgh Üniversitesi]. <https://www.proquest.com/docview/305494201?pq-origsite=gscholar&fromopenview=true&sourcetype=Dissertations%20&%20Theses>
- Teachman, J. D., Paasch, K., & Carver, K. (1997). Social capital and the generation of human capital. *Social forces*, 75(4), 1343-1359. <https://doi.org/10.1093/sf/75.4.1343>
- Tocqueville, A. D. (2016). *Amerika'da Demokrasi* (Çev., S. S. Özdemir) İletişim Yayınları.
- Tymon, W. G., & Stumpf, S. A. (2003). Social capital in the success of knowledge workers. *Career Development International*, 8(1), 12-20. <https://doi.org/10.1108/13620430310459478>
- TÜİK. (2024). *Ekonomik Güven İstatistikleri*. www.tuik.gov.tr [Erişim Tarihi: 15.10.2024].

- Türk, E. (2015). Sosyolojik düşüncede sosyal sermaye tartışmaları: Pierre Bourdieu ve James Samuel Coleman bağlamında karşılaştırmalı bir analiz. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (SKAD)*, 1(2), 127-149.
- Vergil, H., & Bahtiyar, B. (2017). Ekonomik büyüme farklılıklarının açıklanmasında sosyal sermayenin etkisi: güven düzeyi üzerinden karşılaştırmalı bir analiz. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(13), 673-686.
- Whitley, R. (2000). *The intellectual and social organization of the sciences*. Oxford University Press.
- Winter, I. (2000). *Towards a theorised understanding of family and social capital*. (Working Paper No. 21). Australian Institute of Family Studies. <https://aifs.gov.au/all-research/research-reports/towards-theorised-understanding-family-life-and-social-capital>
- World Bank. (2024). *Kalkınma Göstergeler*. www.databank.worldbank.com [Erişim Tarihi: 01.09.2024].
- Dahlman, C., Kouame, A. T., & Vishwanath, T. (1998). *World development report 1998/1999: knowledge for development*. World Bank.
- Yapraklı, S. (2005). Sosyal sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Ekonometrik bir analiz. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, XXIV (2), 83-98.
- Yılcı, V., & Aydın, M. (2018). Türkiye’de kadın okullaşmasının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: RALS-EG eşbütünleşme testi yaklaşımı. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 101-112. <https://doi.org/10.18092/ulikidince.426922>
- Yılmaz H. (2024). *Sosyal sermaye ve ekonomik büyüme*. Günce.
- Zemin, B. (2014). *Sivil toplum kuruluşlarının sosyal sermaye kapasiteleri: Adıyaman örneği* (Tez No. 375430) [Yüksek lisans tezi, Türk Hava Kurumu Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.